

Доброскок А. Ю.,

здобувач кафедри кримінології та кримінально виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ ВАНДАЛІЗМУ ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. Досліджується історія виникнення, етимологічне значення та дослівне тлумачення терміну «вандалізм». Порівнюються психологічні, філософські, юридичні та інші підходи до розуміння сутності вандалізму. Аналізуються обґрунтовані в юридичній літературі визначення вандалізму, і на основі проведеного дослідження формулюється авторська дефініція даної юридичної категорії.

Ключові слова: вандалізм, вандальна поведінка, графіті, деструктивна поведінка, загальноприйняті норми моралі, знищення, культурно-історичні цінності, наруга над могилою, осквернення, пошкодження.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що цілісність суспільства, правонаступність поколінь, рівень духовної міцності нації та її нормальний розвиток значною мірою залежать від рівня збереження та дотримання загальнолюдських соціальних цінностей. Саме вони становлять основу гальмівного механізму, який пригнічує жорстокість і насильство, визначаючи для них гранично допустимі рамки. Вихід за такі рамки, нехтування моральними принципами розцінюється як деструктивна поведінка, що негативно впливає на нормальний розвиток і прогрес суспільства, деформує його духовно-етичні цінності, заподіюючи шкоду правам і законним інтересам громадян та руйнуючи моральні устої держави.

Деструктивна поведінка завжди була і залишається невіддільним складником суспільного розвитку. У тих чи інших формах вона супроводжувала людство на всіх етапах його становлення, визначаючи основний вектор розвитку як моральних принципів, так і правових засобів, необхідних для їх захисту. І якщо до недавнього часу особливе занепокоєння викликало збільшення різноманітних соціально-негативних явищ, пов'язаних із порушенням громадського спокою, насильством і жорстокістю, то останнім часом все більшого розповсюдження набули такі небезпечні прояви антигромадської поведінки, як вандалізм, наруга над могилами та інші посягання на суспільну мораль і духовні цінності.

Зростання числа актів вандальної поведінки, посилення рівня агресивності та жорстокості під час їх учинення, безглуздість і невмотивованість більшості з них, ігнорування проблеми вандалізму як з боку законодавця, так і з боку правоохоронних органів і, як наслідок, безкарність основної маси вандалів – все це не може не викликати справедливого обурення серед законотворчих громадян. Саме тому останнім часом у засобах масової інформації все частіше можна зустріти заклики щодо нагальної необхідності посилення засобів захисту суспільної моралі в сфері шанобливого ставлення до культурних і матеріальних цінностей, державної та колективної власності, місць поховань та меморіальних пам'яток.

Метою статті є узагальнення фактичних даних і заснованих на них наукових висновків і рекомендацій щодо правової

природи, сутності та змісту вандалізму. Проведене в зазначених напрямках дослідження дозволить не лише визначити найбільш ефективні заходи загальної та спеціальної профілактики вандалізму, але й стане підґрунтям для розробки науково-обґрунтованих методичних рекомендацій щодо його розслідування, а також обґрунтування доцільності криміналізації даного різновиду протиправної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Вандалізм – досить ємна категорія, яка використовується для позначення найрізноманітніших форм руйнівної поведінки людини. Так, іноді його ототожнюють із навмисним псуванням культурних і духовних цінностей, творів мистецтва чи історичних пам'яток; або із безглуздим руйнуванням матеріальних цінностей, які належать іншим громадянам чи суспільству; а також із плондруванням, паплюженням будівель, споруд, різноманітного майна в громадських місцях та у транспорті. Однак якщо звернутись до етимології слова «вандалізм», а також проаналізувати його розвиток в історичній ретроспективі, то можна помітити суттєві відмінності у його розумінні як на побутовому рівні та в ЗМІ, так і в різноманітних правових, соціологічних та психологічних дослідженнях.

Історія вандалізму як однієї із форм деструктивної (руйнівної) девіантної людської поведінки має досить глибоке коріння, яке сягає I–V століття нашої ери [1]. Так, деякі історики стверджують, що перший акт вандалізму був вчинений ще в 365 р. до н. е. мешканцем міста Ефес Геростратом, який, прагнучи закарбувати у пам'яті історії своє ім'я, підпалив храм богині Артеміди – одне з семи чудес світу [2, с. 6]. Однак більшість дослідників схиляється до думки, що термін «вандалізм» походить від назви східнонімецького племені вандалів (вандали – від латин. *Vandili, Wandali, Uuandali*, грец. *Βάνδαλοι* [3, с. 218] – дикі та напівдикі німецькі племена, близькі до готів), які в червні 455 р. під керівництвом короля Гейзеріха захопили Рим і не просто розграбували його, а безжалісно знищили багато пам'яток архітектури, античного та християнського мистецтва [4, с. 144]. Святині та храми вони руйнували заради власного задоволення, діючи з особливою жорстокістю та цинізмом, обираючи найбільш принизливі способи. Також відмітилися вандали під час жорстокого переслідування нікійців-ортодоксів та католицького духовенства, безжалісного руйнування їх церков і храмів у вандальському королівстві в північній Африці.

Безглузде, безпідставне, дике руйнування і паплюження всього, що зустрічали на своєму шляху вандали, сприяло швидкому поширенню дурної слави про це плем'я і використанню його назви як символу аморальності та зневаги до загальнолюдських цінностей та предметів духовної культури. Вандали також почали називати варварів, невігласів, руйнівників, які були неспроможні до культуротворення [5, с. 33]. І хоча деякі історики аргументовано доводять, що дії вандалів мали не

більший руйнівний характер, аніж інших племен тієї історичної епохи, однак саме за вандалами закріпилась слава «диких» і «безкультурних» варварів.

Сам термін «вандалізм» у науковому вжитку з'явився значно пізніше. Більшість істориків його авторство приписують члену конвенції Генеральних Штатів абату Анрі-Батисту Грегуару, який у 1794 році виступив із доповіддю на Паризькій конференції, присвяченій захисту історичних пам'яток після революції 1789 року, закликаючи найсуворішим чином не допускати й карати знищення історико-культурних цінностей [4, с. 144]. У своїй доповіді «Про руйнації, спричинені вандалізмом, та засоби їх попередження» він нещадно критикував армію молоді Французької республіки, яка, намагаючись приборкати повстання французьких християн у Вандеї [6, с. 12], влаштувала над ними криваві розправи та нещадно руйнувала пам'ятники культури і мистецтва. І хоча у своїй доповіді А. Грегуар не проводив жодних порівнянь із загарбницькими діями древніх вандалів у Римі, однак схожість використовуваних ними методів була очевидною. Французькі революційні війська він називав «вандалами новітньої епохи», а сам термін «вандалізм» визначав як «псування, спотворення, руйнування предметів, що мають культурну та історичну цінність». Згодом схоже розуміння вандалізму з'явилося у книзі графа де Монталамбера (1846 р.), де автор засуджував руйнування католицьких церков [2, с. 7; 7, с. 12;].

Таким чином, з упевненістю можна стверджувати, що на початку ХХ століття термін «вандалізм» міцно закріпився в науковому вжитку у значенні «безглузлого руйнування або пошкодження творів мистецтва, пам'яток архітектури, матеріальних і культурно-історичних цінностей».

Одразу ж зауважимо, що сьогодні подібний підхід до розуміння «вандалізму» не втратив своєї актуальності, про що свідчить тлумачення даного терміну в сучасних енциклопедичних виданнях. Так, традиційно прийнято вважати, що слово «вандалізм» має або французьке (*vandalisme*), або латинське походження (*vandali* (i)) і з етимологічної та лінгвістичної точок зору означає посягання на культурні цінності та історичні пам'ятки. Схожі за змістом тлумачення дає ще ціла низка словників. Так, наприклад, вандалізм визначається як «нещадне руйнування та нищення пам'яток мистецтва й культури; безжальне ставлення до чого-небудь цінного» [8, с. 111]; «безглуздо-жорстоке руйнування історичних пам'яток і культурних цінностей» [9, с. 68]; «дикий, безжалісний грабж, варварство» [10; 11, с. 121]; «грубий вчинок, який суперечить просвітництву, освіченості» [12]; «безглузде знищення культурних і матеріальних цінностей» [13, с. 843] тощо.

Неважко помітити, що в усіх наведених визначеннях, незважаючи на деякі синтаксичні відмінності, основна увага акцентується на ірраціональності поведінки руйнівника, підкреслюється антикультурний характер його дій, наголошується на суттєвості та непоправності заподіяної шкоди. Водночас підкреслюється складність даної наукової категорії, її багатовекторний зміст та широка сфера застосування.

Дійсно, якщо заглибитись у наукове дослідження даної проблематики, то можна помітити відмінності у підходах до розуміння вандалізму з психологічної, філософської, правової та інших позицій. На жаль, обмежений обсяг даної наукової статті не дозволяє повною мірою дослідити всі ці підходи. Тому пропонуємо лише тезисно розглянути основні з них, зосередивши основну увагу на правовому (кримінологічному) аспекті.

Першими, хто почав на серйозному науковому рівні досліджувати проблему вандалізму, були представники психологічного напрямку. Серед них на особливу увагу заслуговують роботи С. Коена, Д. Кантера, Дж. Деннермеєра та інших, які, будучи занепокоєними суттєвими спалахами вандалізму в усьому світі, почали більш ґрунтовно вивчати його з позицій девіантної поведінки особистості.

Так, в одному із популярних психіатричних словників вандалізм тлумачиться як «руйнування культурних, матеріальних і духовних цінностей; патологічний прояв здичавіння та опосередкованої агресії» [14]. Схоже трактування вандалізму дають В.С. Безрукова та Л.С. Ватова. Перша визначає його як «тип поведінки особистості або людської спільноти, що характеризується безцільним, безглузким і жорстоким знищенням культурних та історичних цінностей» [15]; друга – як «асоціальну поведінку, що пов'язана з порушенням морально-етичних норм і виражається в оскверненні будівель та псуванні майна в громадських місцях» [16, с. 41]. На наш погляд, наведені дефініції повною мірою розкривають психологічну природу вандалізму як однієї із крайніх форм руйнівної поведінки людини, спрямованої на знищення чи осквернення предметів культури та мистецтва.

В основу філософського трактування вандалізму покладено ознаку «безглузлого» знищення духовних і матеріальних цінностей. Зокрема, його отожднюють із проявом в особі чи групі осіб схильності до руйнування і знищення предметів цивілізації та цінностей культури [2, с. 8]. З цього приводу в одному відомому французькому словнику наводиться досить доречне порівняння: «вандалізм – це стан духу людини, що змушує її руйнувати гарні речі, зокрема, твори мистецтва» [17, р. 664].

У культурологічному та релігійному вимірі вандалізм тлумачиться значно ширше. Цим поняттям охоплюються не лише випадки безпосереднього знищення чи руйнування матеріальних і культурних цінностей, але й випадки опосередкованого посягання на них (перекручування дійсного змісту історичних подій і фактів; свідоме ігнорування явних недоліків у сфері освіти, культури та мистецтва; підтримання аморальних та інших деструктивних експериментів та нововведень в мистецтві, культурі тощо). За такого підходу вандалізм цілком обґрунтовано пов'язують із загальним рівнем культури суспільства та її різкими змінами внаслідок моральної деградації, викликаної постійними війнами, соціальними, національними та релігійними конфліктами, компрометацією традиційних духовних цінностей, догматичним втіленням в життя революційних концепцій тощо. В зазначених умовах у свідомості суспільства формується образ ворога, однією з основних рис якого є певний тип культури, з характерними для нього історичними пам'ятниками, культурними та духовними цінностями. Посягання на зазначені цінності у формі вандалізму виступає своєрідним засобом ведення війни та протистояння.

Яскравим підтвердженням зробленого нами висновку є численні факти вандалізму, які були зафіксовані на початку 60-х років минулого століття. Спалах «культурної революції» в Європі зумовив виникнення «панківського руху» та інших радикальних молодіжних організацій [18, с. 64], для членів яких вандалізм став проявом свободи та незалежності, засобом самоствердження і самореалізації, своєрідною формою протесту проти наявної ідеології та пануючої влади.

Ще більш широке тлумачення вандалізму зустрічається в побуті та засобах масової інформації. Як свідчить узагаль-

нення результатів проведеного нами дослідження, під вандалізмом пересічні громадяни розуміють не лише руйнування історичних та культурних цінностей, архітектурних пам'яток і релігійних святинь, але й інші різновиди руйнівної поведінки: вчинення під час масових заворушень погромів магазинів, приміщень органів влади, підприємств, установ, організацій; пограбування кладовищ, могил та інших місць захоронення; пошкодження обладнання в громадському транспорті, літаках, потягах, суднах; пошкодження лавок у парках і скверах, псування зупинок громадського транспорту, виведення з ладу вуличного освітлення, таксофонів, терміналів; засмічування парків, водойм, затоптування газонів, квітників, пошкодження дерев, кущів; графіті та інші різновиди «вуличного мистецтва»; розмальовування ліфтів, пошкодження їх внутрішнього обладнання, розмальовування стін і дверей у під'їздах, розбиття вікон тощо.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що в наші дні термін «вандалізм» є досить поширеним у повсякденній мові та в художній літературі. Зокрема, він використовується для позначення надзвичайно широкого кола дій руйнівного, а також хуліганського характеру, які суперечать загальноприйнятим нормам моралі, принижують людську честь і гідність, спрямовані на знищення, пошкодження чи наругу над чужою власністю. Однак, незважаючи на таку популярність та практичну значимість, законодавець й досі уникає його офіційної легалізації. Зокрема, сьогодні чинним законодавством фактично не передбачено жодної відповідальності за вандалізм як такий (у його чистому вигляді). Як наслідок, можна відмітити недостатній рівень наукового дослідження правових (у тому числі кримінологічних) аспектів вандалізму, а також відсутність наукового підґрунтя для розробки й запровадження дійсно дієвої та ефективної концепції його профілактики.

З метою усунення зазначеного недоліку пропонуємо більш детально зупинитись на аналізі наукових дефініцій вандалізму, які обґрунтовані в юридичній літературі, а також на виокремленні його найбільш суттєвих ознак, що характеризують вандалізм як явище правової дійсності.

На відміну від психологічного, філософського та культурологічного підходу, в юриспруденції термін «вандалізм» має чіткіші обриси. Зокрема, більшість юридичних енциклопедичних видань тлумачать його як «протиправне, безглузде знищення чи пошкодження матеріальних та культурних цінностей»; «свідоме протиправне (або ненормативне) пошкодження чи знищення чужого майна, що є самоціллю» [19]; «умисне пошкодження або знищення майна, що перебуває в публічній чи приватній власності» [20, с. 16]; «дії особи, яка умисно руйнує (в тому числі спотворює, псує) власність (майно) без згоди власника або особи, яка має право ним користуватися» [18, с. 64] тощо.

Серед авторських дефініцій вандалізму найбільшу частку складають ті, що були сформульовані науковцями в галузі кримінального права. А оскільки феномен вандалізму вивчали переважно представники не вітчизняних, а зарубіжних наукових шкіл, то й обґрунтовані ними визначення відображають насамперед рівень розвитку кримінального законодавства в окремо взятій країні. Так, наприклад, американські дослідники під вандалізмом розуміють «умисний акт руйнування або псування чужої власності» [21, с. 36]. Схоже за змістом визначення пропонує Е. Бейтс: «це пошкодження або знищення об'єктів власності без дозволу їх власника» [22].

Цікаві підходи до розуміння правової природи вандалізму можна зустріти в російських джерелах. В їх основі лежить законодавча дефініція вандалізму, яка закріплена в ст. 214 Кримінального кодексу РФ. Зокрема, кримінально-карним вандалізмом тут визнається діяння, що виражається в «оскверненні будівель або інших споруд, а також у псуванні майна на громадському транспорті чи в інших громадських місцях» [23, с. 485]. Беручи за основу таке визначення, науковці пропонують свої авторські формулювання. Зокрема, вандалізм визначається ними як «специфічне явище, що характеризується презирливо-ворожим ставленням до благ цивілізації, їх пошкодженням чи знищенням, невмотивованим з точки зору оточуючих» [24, с. 9]; «несанкціонований акт деструктивної поведінки, що виражається в заподіянні умисно чи з необережності шкоди об'єктам, які не належать суб'єкту вандалізму» [19].

Що стосується національного законодавства, то, як ми уже неодноразово зазначали, КК України не містить прямої норми, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за вандалізм. Відтак, науковці позбавлені будь-яких орієнтирів у своїх дослідженнях даного правового явища, а сформульовані ними дефініції варіюються від необґрунтовано спрощених до надмірно деталізованих. Зокрема, вандалізм визначається і досить широко – як «одна з форм деструктивної поведінки людини, що виражається в умисному знищенні матеріальних цінностей» [20, с. 121], і більш звужено – як «умисні дії, які посягають на об'єкти культурної спадщини та матеріальні цінності, мають безглуздий (інколи – корисливий) характер, спричиняють як матеріальні збитки, так і шкоду почуттям патріотизму або моральності окремої людини, етнічної групи чи народу в цілому» [25, с. 6], або ж «глумління, наруга, знищення, зруйнування, зіпсування або заподіяння шкоди іншим чином об'єктам у громадських місцях, у тому числі у громадському транспорті, а також об'єктам, що становлять виняткову історичну, художню, наукову, культурну, меморіальну або археологічну цінність, шляхом вираження зневаги, цинізму до їх цінності» [26, с. 329].

Висновки. Як бачимо, науковці по-різному підходять до тлумачення вандалізму, акцентуючи свою увагу на тих чи інших аспектах цієї складної правової категорії. Подібні підходи дозволяють розкрити лише деякі важливі риси вандалізму, що є необхідними, наприклад, для його криміналістичної, кримінально-правової або ж психологічної характеристики. Однак комплексної дефініції вандалізму, яка б повною мірою розкривала його сутність, особливості прояву в сучасних умовах, з урахуванням національних традицій, українського менталітету, рівня розвитку культури та стану духовності в нашому суспільстві, на цей час в жодному науковому джерелі обґрунтовано не було.

З метою усунення цього недоліку ми пропонуємо власну авторську дефініцію вандалізму як складної правової категорії, яка максимально повно відображає його природу та найбільш суттєві характеристики. Отже, під вандалізмом ми пропонуємо розуміти одну із форм девіантної, деструктивної (руйнівної) поведінки, що має насильницький та агресивний характер і виражається в умисному, безпідставному (безглуздому) знищенні, пошкодженні, псуванні, глумлінні чи інших формах впливу на об'єкти, що мають історичну, археологічну, культурну, духовну, художню, наукову цінність, державну або партійну символіку, пам'ятники архітектури та мистецтва, релігійні, культурні, меморіальні споруди, а також інші матеріальні цінності, чуже майно, суспільну та державну власність.

Література:

1. Руденкин Д.В., Воробьева И.В., Кружкова О.В. Кривошекова М.С. Молодежный вандализм в среде мегаполиса: границы нормы и девиации. *Образование и наука*. Том 20, № 2. 2018.
2. Любченко А.О., Савельева Н.М. Соціальні проблеми і профілактика вандалізму: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] / А.О. Любченко, Н.М. Савельєва. Полтава : ПНПУ, 2018. 75 с.
3. Дубчак С. Дискусійні проблеми християнізації вандалів. *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2014. Вип. 5. С. 217–223.
4. Пашутина О.С. Вандалізм: поняття і види його проявленій. *Общество и право*. 2008. № 2(20). С. 144–146.
5. Пугач М. Вандалізм – біла пляма в педагогіці й психології. *Виховна робота в школі*. 2017. № 12. С. 33–35.
6. Карабущенко П.Л. Вандалізм як культурно-історичний феномен. Гуманитарные исследования. 2011. № 4 (40). С. 12–20.
7. Латиш К.В. Криміналістична характеристика та організаційно-тактичні основи розслідування вандалізму: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Латиш Катерина Володимирівна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. М.: Азбуковник, 1999. 944 с
10. Вандалізм. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890–1907.
11. Бочарова К.А. Вандалізм як прояв агресивної протиправної поведінки. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 131. С. 116–123.
12. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка Т. 1. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955.
13. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / под ред. А.М. Прохорова. 3-е изд. Москва : Советская энциклопедия, 1971. Т. 4.
14. Жмуров В. А. Большой толковый словарь терминов психиатрии. Элиста : Джангар, 2010.
15. Безрукова В.С. Основы духовной культуры: (энциклопедический словарь педагога). Екатеринбург : УрГПУ, 2000.
16. Ватова Л.С. Психологические причины и условия возникновения подросткового вандалізма: Дис. ... канд. психол. наук. Калужский государственный педагогический университет. Калуга, 2000. С. 41.
17. Grand Larousse encyclopedique T. 10. Paris: Librairie Larousse, 1964.
18. Малахов С.Ю. Поняття «вандалізм» як предмет кримінологічного дослідження. *Юридическа наука и правоохранительная практика*. № 1 (27) 2014. С. 63–68
19. Кружкова О.В., Девятовская И.В. Организационный вандализм: к проблеме деструктивного поведения персонала Сибирский психологический журнал. 2017. № 63. С. 150–169.
20. Бочарова К.А. Вандалізм як прояв агресивної протиправної поведінки. *Юридичний вісник України*. 2015. № 13. С. 16–17.
21. Goldstein A. The psychology of vandalism. New York : Plenum Press, 1996.
22. Bates E. Exploring the Place and Time dynamics of vandalism with Exploratory Spatial Data Analysis. 2011. 25 April.
23. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. Ю.Н. Скуратова и В.М. Лебедева. 2-е изд. Москва : Инфра; М-Норма, 1997.
24. Черемнова, Н. А. Уголовная ответственность за вандализм : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.08 Уголовное право и криминология ; Уголовно-исполнительное право /Н. А. Черемнова ; Науч. рук. А. И. Марцев ; Министерство внутренних дел Российской Федерации. Омская академия. Омск, 2004. 21 с.
25. Філіппова Л.С. Розслідування кримінально-правових проявів вандалізму : дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Філіппова Ліліт Сейранівна ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2008.
26. Латиш К.В. Вандалізм: предмет і способи його вчинення. *Проблеми законності*. 2013. № 123. С. 323–330.

Доброскок А. Ю. Понятие и сущность вандализма как объекта криминологического исследования

Аннотация. Исследуется история возникновения, этимологическое значение и дословное толкование термина «вандалізм». Сравниваются психологические, философские, юридические и другие подходы к пониманию сущности вандализма. Анализируются обоснованные в юридической литературе определения вандализма, и на основе проведенного исследования формулируется авторская дефиниция данной юридической категории.

Ключевые слова: вандализм, вандальное поведение, граффити, деструктивное поведение, общепринятые нормы морали, уничтожение, культурно-исторические ценности, надругательство над могилой, осквернение, повреждение.

Dobroskok A. Concept and essence of vandalism as an object of criminological research

Summary. The paper studies the history of occurrence, etymological meaning, and verbal interpretation of the term “vandalism.” Psychological, philosophical, legal and other approaches to the understanding of the essence of vandalism are compared. Definitions of vandalism, which are substantiated in legal literature, are analysed and, on the basis of research conducted, the author’s definition of this legal category is formulated.

Key words: vandalism, vandal behaviour, graffiti, destructive behaviour, universal moral principles, destruction, cultural treasures, grave desecration, profanation, damage.